

การศึกษากลวิธีการใช้ภาษา และภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมในวรรณกรรม

หมอลำไทเลย ทำนองแมงตับเต่า จังหวัดเลย

A Study of Linguistic Strategies and Social and Cultural Reflections in Tai Loei Molam Literature: The Maeng Tap Tao Melody of Loei Province

จิรพัฒน์ นาเทวา^{1*}, พยุงพร ศรีจันทวงศ์², พรสวรรค์ ศิริกัญจนารณ์³

^{1,2,3} มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, เลย, ประเทศไทย

Jeerapat Natewa¹, Phayungpron Srichanthawong², Pornsavarn Sirikanjanaporn³

^{1,2,3} Loei Rajabhat University, Loei, Thailand

✉: *jeerapat.joejo2540@gmail.com

(*Author Corresponding Email)

Received: 10 February 2026; Revised: 19 March 2026; Accepted: 19 May 2026

© The Author(s) 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษากลวิธีการใช้ภาษาในวรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงตับเต่า จังหวัดเลย และเพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงตับเต่า จังหวัดเลย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารวรรณกรรมหมอลำไทเลย จำนวน 4 เรื่อง ได้แก่ ลิ่นทอง ท้าวโสวัต ผาแดงนางไอ่ และกาฬเกษ จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาโดยใช้แนวคิดกลวิธีทางภาษา วรรณกรรมกับสังคม ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมหมอลำไทเลยมีความโดดเด่นด้านการใช้ภาษาที่สะท้อนอัตลักษณ์ท้องถิ่น การใช้ถ้อยคำคล้องจอง การเล่นเสียง การใช้คำซ้ำ คำซ้อน การพรรณนาอารมณ์และความงาม การผสมผสานร้อยแก้วและร้อยกรอง รวมทั้งการสอดแทรกผญาสำนวน และภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ยังพบการใช้โวหารและภาพพจน์หลากหลายรูปแบบเพื่อเพิ่มความงดงามทางวรรณศิลป์และสร้างจินตภาพแก่ผู้ฟัง ส่วนด้านภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม พบการสะท้อนวิถีชีวิตของชาวไทเลย ความสัมพันธ์ในครอบครัว ระบบเครือญาติ ค่านิยมทางสังคม บทบาทสตรี การศึกษา และการปกครอง ตลอดจนความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ โชคกลาง ไสยศาสตร์ และประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้านที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน นับว่าวรรณกรรมหมอลำไทเลยเป็นมรดกภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่าทั้งในด้านภาษา วรรณศิลป์ สังคม และวัฒนธรรม อันสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนไทเลย และควรได้รับการอนุรักษ์ สืบสาน และเผยแพร่สู่คนรุ่นต่อไป

คำสำคัญ : กลวิธีการใช้ภาษา, ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม, วรรณกรรมหมอลำไทเลย, ทำนองแมงตับเต่า, จังหวัดเลย

Abstract

This research entitled “A Study of Linguistic Strategies and Social and Cultural Reflections in Tai Loei Molam Literature: The Maeng Tap Tao Melody of Loei Province” aimed to: investigate the linguistic strategies employed in Tai Loei Molam literature and examine the social and cultural reflections represented in the literature. The study employed a qualitative research approach. Data were collected from four Tai Loei Molam literary texts, namely Lin Thong, Thao Sowat, Pha Daeng Nang Ai, and Kanlaket, together with interviews with Molam artists, local scholars, and cultural experts. The data were analyzed descriptively. The findings revealed that the linguistic strategies of Tai Loei Molam literature are characterized by the use of the Tai Loei dialect, which reflects local identity and cultural uniqueness. Various literary techniques were found, including rhyme, alliteration, repetition, descriptive expressions, the integration of prose and verse, as well as the incorporation of local wisdom, proverbs, and traditional sayings. Furthermore, figurative language such as similes, metaphors, symbolism, hyperbole, and personification was employed to enhance literary aesthetics and create vivid imagery. The social and cultural reflections found in the literature portray the lifestyles of Tai Loei people, family relationships, kinship systems, social values, women’s roles, education, and local governance. The literature also reflects beliefs in Buddhism, sacred entities, supernatural powers, fortune-telling, magic, and traditional rituals that have been inherited through generations. The study highlights that Tai Loei Molam literature serves not only as entertainment but also as a valuable repository of linguistic, social, and cultural wisdom, representing the identity of the Tai Loei community and contributing significantly to the preservation of local cultural heritage.

Keywords: Linguistic Strategies, Social and Cultural Reflections, Tai Loei Molam Literature, Maeng Tap Tao Melody, Loei Province

1. บทนำ

หมอลำเป็นศิลปะการแสดงที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน มีหลายประเภท เช่น หมอลำผีฟ้า หรือ หมอลำสอง ที่มุ่งใช้บำบัดรักษาคนเจ็บป่วย หมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน หมอลำซิ่ง เป็นต้น (ดนุพล ไชยสินธุ์, 2547) ซึ่งมีกลอนลำหรือบทร้องของหมอลำเป็นวรรณกรรมการถ่ายทอดความรู้สึก ความคิด ความรู้ให้แก่ผู้ฟังเพื่อความบันเทิงและเป็นข้อคิดเตือนใจ เนื้อหากลอนลำให้ความรู้ทั้งในด้านคติโลก และศีลธรรม การเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ คำสอน และการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ภาษาที่ปรากฏใน กลอนลำใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานที่เข้าใจง่าย ตรงไปตรงมา บางครั้งจะมีการใช้ภาษาที่แฝงความหมาย เรื่องเพศ หรือการใช้คำแบบสองแง่สองง่าม (ประพนธ์ เรืองณรงค์ และเสาวลักษณ์ อนันตศานต์, 2545 : 106) โดย ภาษาที่ใช้ในกลอนลำนั้นขึ้นอยู่กับเจตนาและไหวพริบปฏิภาณของหมอลำ เพื่อสร้างความสนุกสนาน เพลิดเพลิน หรือการให้ความรู้ อบรมสั่งสอน ซึ่งภาษาที่ใช้ในการเล่นเพลงหมอลำ คือภาษาไทยถิ่นอีสานอัน เป็นภาษาเฉพาะถิ่นเพื่อการสื่อสารในชีวิตประจำวัน (ธนาพันธ์ ตรงดี, 2557 : 3)

นอกจากนั้นลีลาและสำเนียง ทำนองของศิลปะการแสดงหมอลำของภาคอีสาน จะมีความแตกต่างกัน ตามสภาพพื้นที่ เช่น ลำทำนองอุบล ลำทำนองขอนแก่น ลำทำนองกาฬสินธุ์ ลำทำนองชัยภูมิ ลำทำนองไทยเลย หรือเรียกว่า หมอลำไทเลย (ลำแมงต๊อบเต่า) เป็นต้น ซึ่งหมอลำไทเลยมีลักษณะการร้อง และทำนอง แตกต่างจากถิ่นอื่น ทั้งนี้หากพิจารณาภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของผู้คนในพื้นที่จังหวัดเลยพบว่าส่วนใหญ่

อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและมีการสืบสานภาษาและวัฒนธรรมล้านช้างหลวงพระบาง ดังที่เดิม วิภาคย์-พจนกิจ (2542 : 270) ได้กล่าวว่า รกรากเมืองเลยเดิมคงสืบเชื้อสายมาจากชาวหลวงพระบาง เพราะลัทธิประเพณีตลอดจนสำเนียงภาษาเหมือนกับชาวหลวงพระบางทุกอย่าง แนวความเห็นนี้สอดคล้องกับตำนานการสร้างเมืองด่านซ้ายว่า บรรพบุรุษรุ่นแรกที่มาสร้างเมืองด่านซ้าย เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง โดยพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองเป็นหัวหน้า นำไพร่พลข้ามลำน้ำเหืองแล้วเดินลงมาตามลำน้ำหมัน เมื่อพบที่ราบกว้างขวางแล้วจึงหยุดพักไพร่พล เพื่อสร้างบ้านแปลงเมือง (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย, 2547 : 64) ดังนั้นจึงพบว่าสำเนียงการขับร้องหมอลำไทเลยหรือแมงตับเต่า จึงมีความแตกต่างจากถิ่นอื่นในภาคเดียวกัน ดังข้อความว่าลำแมงตับเต่าไทเลย เป็นศิลปะการแสดงประเภทหนึ่งของจังหวัดเลย ที่มีลักษณะเหมือนกับลำพื้นโดยมีการนำสำเนียงภาษาไทเลยอันเป็นเอกลักษณ์มาขับร้อง การแสดงแมงตับเต่าจึงแตกต่างจากที่อื่น ๆ ด้วยภาษาไทเลยอันเป็นภาษาถิ่นที่ไม่เหมือนกับภาษาถิ่นในภาคอีสานทั่วไป แต่มีลักษณะคล้ายกับภาษาสำเนียง “หลวงพระบาง” พร้อมทั้งมีเสียงอันไพเราะ เข้าจังหวะจากเครื่องดนตรีอย่างระนาด แคน ซอไม้ไผ่ กลอง ฉิ่ง นอกจากนี้ ลำแมงตับเต่าไทเลยยังมีความสนุกสนาน และมีลูกเล่นพลิกแพลงของตัวตลกเป็นเสน่ห์ที่สร้างความงามทางศิลปะแบบโบราณ เป็นการแสดงที่เข้าถึงประชาชนชาวจังหวัดเลยเป็นอย่างดี (กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2562 : 29)

หากพิจารณากลอนลำของหมอลำไทเลย พบว่าเนื้อหาหลักมาจากวรรณกรรมใบลาน สะท้อนวิถีชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน มีการใช้ภาษาถิ่นและภาษาไทยกลางในการถ่ายทอด มีสำนวนโวหารที่น่าสนใจ เช่น

ชาย (ท้าวโสมศักดิ์) : “แต่นี้... อันว่าวังเวนนี้นี้บ่มีซอน (ออกเสียงสูงเป็นค่อน) หรือว่าบ่อ คั่นบ่อมีซอนขวาง (ออกเสียงต่ำ) แหจอมทองอ้ายซิหว่าน คั่นบ่อมีไม้ค้ำ พะออนอ้ายซื่ออ่อนลง”

หญิง (นางปทุมมา) : “แต่นี้... วังเวนนี้นี้บ่มีซอนขวาง เป็นแม่น้ำทั้ง ไม้บ่มีอยู่คาปลายบ่อมีอยู่ค้ำ ชิว กุ้งกะบ่มี มันบ่มีดอกอ้ายกะยังว่าเปาแปลน ส่วนแขนขาจะยังว่าง ทางกลางไว้ถ้าพี่ ของดี ๆ น้องเอาขึ้นทอไว้แพงให้พี่ผู้เดียว” (สุริยา บรรพลา, 2544 : 117)

จากบทร้องหมอลำไทเลยดังกล่าวจะเห็นว่า กลอนลำแมงตับเต่ามีความงดงามทางวรรณศิลป์ มีการใช้โวหารภาพพจน์ทำให้ผู้ฟังเกิดจินตภาพ เห็นความงามทางภาษาและมีเอกลักษณ์ของภาษาไทยถิ่นอีสาน จังหวัดเลย ซึ่งมีความน่าสนใจยิ่ง และจากการสำรวจงานวิจัยเกี่ยวกับหมอลำไทเลย พบว่ามีการศึกษาภูมิปัญญาการแสดงลำดับเต่าสู่ศิลปะการแสดงร่วมสมัย ในงานของสุริยา บรรพลา (2558) การสืบทอดศิลปะการแสดงหมอลำไทเลยคณะนาด้วงวิทยา อำเภอนาด้วง จังหวัดเลย โดย สุวิทย์ สารเงิน (2558) การศึกษาแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาต่อยอดศิลปวัฒนธรรมพื้นที่หมู่บ้านน้ำพร อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย โดยไทยโรจน์ พวงมณี และคณะ (2564) และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ลำแมงตับเต่าไทเลย ของจิตติภค มาเพ็ชร (2565) ซึ่งงานวิจัยดังกล่าวยังไม่พบประเด็นศึกษาเกี่ยวกับกลวิธีทางภาษาและภาพสะท้อนสังคม วัฒนธรรม ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษากลวิธีการใช้ภาษาในวรรณกรรมหมอลำไทเลย และศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมในวรรณกรรมหมอลำไทเลย คาดว่า ผลของการวิจัยจะทำให้เห็นคุณค่าใน

กลวิธีทางภาษาและคุณค่าทางวรรณศิลป์ ตลอดจนภาพสะท้อนทางสังคม และวัฒนธรรมที่ปรากฏในงาน กลอนลำแมงต๋ำเต่าไทเลย คุณค่าดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านภาษา อันแสดงถึงอัตลักษณ์ ทางภาษาของชาวจังหวัดเลย

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษากลวิธีการใช้ภาษาในวรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงต๋ำเต่า จังหวัดเลย

2.2 เพื่อศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมในวรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงต๋ำเต่า จังหวัดเลย

3. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยเน้นศึกษาเอกสารกลอนลำ จำนวน 4 เรื่อง ได้แก่ เรื่องลั่นทอง และเรื่องท้าวโศวดี เป็นเอกสารสำเนาต้นฉบับลายมือเขียน ของนายเทือง แก้วดวงดี อดีตศิลปินหมอลำบ้านน้ำพร อำเภอเชียงคาน จ.เลย เรื่องกาฟเกษ เป็นเอกสารสำเนาต้นฉบับลายมือเขียนของ นายสง่า ชัยเต็ม อดีตศิลปินหมอลำ บ้านทรายขาว อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย และเรื่องผาแดงนางไอ่ สำเนาต้นฉบับพิมพ์ของ รศ.สังคม พรหมศิริ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย ผู้วิจัยใช้แบบสำรวจและบันทึกข้อมูลเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัย จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดกลวิธีทางภาษา และวรรณกรรมกับสังคม นำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

4. ผลการวิจัย

4.1 กลวิธีการใช้ภาษาในวรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงต๋ำเต่า จังหวัดเลย

จากการศึกษากลอนลำแมงต๋ำเต่าไทเลย พบกลวิธีการใช้ภาษา ได้แก่ การใช้คำ การใช้โวหาร และ การใช้ภาพพจน์ ดังนี้

4.1.1 การใช้คำ พบ 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) การใช้ภาษาถิ่นไทยและถิ่นอีสานเป็นหลัก มีการผสมผสานระหว่างภาษาถิ่นและภาษาไทยกลางในบางเรื่องเนื่องจากเป็นกลอนร่วมสมัย มีลักษณะการใช้คำขึ้นต้น และคำลงท้ายที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น คำขึ้นต้น ใช้คำว่า “เมื่อนั้น” “แต่นั้น” “บัดนี้” “จักก่าวก้า” และ “ค้อมว่า” ตามด้วยบทบรรยายเหตุการณ์หรือตัวละคร ส่วน คำลงท้าย พบว่ามักใช้คำว่า “นางเอย” “พี่เอย” “ท้าวเอย” “ลูกเอย” “เจ้าเอย” และ “พระเอย” เพื่อแสดงการจับบทพูดของตัวละครและทำให้ทราบว่าตัวละครกำลังพูดกับใคร ส่วนเรื่อง ผาแดงนางไอ่ ใช้คำลงท้ายว่า “ฮั่นแน่ว” หรือ “ฮั่นแน่ว” แปลว่านั่นแหละ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของภาษาถิ่นไทย การใช้คำศัพท์ภาษาถิ่น พบว่ากลอนลำเรื่อง โศวดี ลั่นทอง และ กาฟเกษ ได้รับอิทธิพลจากกลอนลำหลวงพระบางและวรรณกรรมอีสาน จึงมีการใช้ภาษาถิ่นเลยและอีสานจำนวนมาก เช่น “บ่อฮู้” (ไม่รู้) “เมื่อคิง” (รู้สึกตัว) “ไก้สิหุง” (ใกล้สว่าง) “คว” (คว่า) “เหมือย” (เหมื่อย) และ “อ่อนแฮง” (หมดแรง) คำเหล่านี้ช่วยสร้างบรรยากาศและสะท้อนวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นได้อย่าง

ชัดเจน 2) การใช้ถ้อยคำและจังหวะ พบว่า กลอนลำแมงต๋มเต่าไทเลย มีกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อสื่ออารมณ์ และเพิ่มคุณค่าทางวรรณศิลป์ แม้จะไม่เคร่งครัดด้านฉันทลักษณ์หรือจำนวนคำ แต่ให้ความสำคัญกับจังหวะ การลำ การเลือกใช้ถ้อยคำ และการสร้างเสียงสัมผัส ได้แก่ (1) การใช้คำคล้องจอง (2) การเล่นเสียงสระและพยัญชนะ (3) การใช้คำซ้ำและคำซ้อน (4) การหลាកคำ (5) การใช้คำยักย่องและเปรียบเทียบ และ (6) การใช้คำบอกความเป็นเครือญาติ กลวิธีดังกล่าวช่วยให้บทกลอนสะท้อนค่านิยม ความสัมพันธ์ทางสังคม และวิถีวัฒนธรรมของชุมชนได้อย่างชัดเจน 3) การใช้ถ้อยคำพรรณนาอารมณ์และความงาม มีการใช้ถ้อยคำพรรณนาเพื่อสร้างภาพ จินตนาการ อารมณ์ และความรู้สึกร่วมแก่ผู้ฟังอย่างเด่นชัด จำแนกได้ 6 ลักษณะคือ (1) การชมความงามของธรรมชาติ (2) การชมความงามของตัวละคร (3) บทอัครจริย (4) บทเกี่ยวพาราสี และ (5) อารมณ์โกรธ และ (6) อารมณ์เศร้า 4) การผสมผสานร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยใช้ร้อยแก้วเป็น บทบรรยายหรือบทสนทนาเพื่อดำเนินเรื่อง และสร้างความเข้าใจแก่ผู้ชมผู้อ่าน ส่วนร้อยกรองหรือกลอนลำใช้ในการขับร้อง ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก และความงามทางภาษา การสลับใช้ทั้งสองรูปแบบช่วยให้การดำเนินเรื่องให้กระชับ เข้าใจง่าย และเหมาะสมกับการแสดงพื้นบ้าน ทำให้ผู้ชมเข้าถึงเนื้อหาและอารมณ์ของเรื่องได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) การสอดแทรกศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้านภาษา ได้แก่ (1) การใช้ฉันทลักษณ์ ภาษิต และสำนวน เพื่อสั่งสอน ให้ข้อคิด และถ่ายทอดความรู้สึกซึ่งกันและกัน (2) การนำเพลงกล่อมเด็กมาใช้ เพื่อสร้างบรรยากาศแห่งความอบอุ่น ความรัก และความเอ็นดู (3) การแทรกภาพยึ่งสะท้อนประเพณีบุญบั้งไฟ ความเชื่อทางศาสนา ความสามัคคีของชุมชน (4) การแทรกบทสวดขวัญและคำอวยพร เพื่อสร้างบรรยากาศแห่งความเป็นสิริมงคล เชื่อมโยงเหตุการณ์สำคัญในเรื่อง และเพิ่มคุณค่าทางวรรณศิลป์ด้วยการใช้ถ้อยคำอ่อนโยน และจังหวะคล้องจองเหมาะแก่การขับลำ

ตัวอย่างบทวิเคราะห์ด้านการใช้คำในกลอนลำแมงต๋มเต่าไทเลย : การเล่นเสียงสระและพยัญชนะ

บัดนี้มาจักกล่าวถึงพ่อค้าเมืองจำปา พ่อค้าใหญ่ หมั่นไผ่ ๆ ก็ซึ้งมองหน้าเฒ่าแก่เลย เมียก็สวຍอีกด้วย เฒ่าอ่วยหล่วยเรลวย เลยบ่มีทางขยงนั้งอยู่เเฮินขายกล้วย โรดบ่มีทางสวຍเรลวยท้าวอ่วยหล่วยเราโลดขายแต่กล้วยบ่มีสวຍตั้งต่อลวย เงินก็มีอีกด้วยแพพัพัพัพอง ของเล็ก ๆ น้อย ๆ ขนขนไล่เฮือ มีฮอดเสื้อผ้าเคียงอยู่ของกินกับทั้งนอนลิเพชรบ่อนลิเอาไปค้า เอาไปขายข้าวหน้าเงินตามาจ่าย ขายสองดองเต้าฮ้างทางกันหมู่แม่หญิง ค้อมว่าแล้วสะเภาเร่งตามลม ตามกระแสนฟองบัว แล่นตามสายน้ำ สมงามเจ้านายสะเภา พ่อค้าใหญ่ก่อนลีไปกะเลยสั่งลูกเต้าเมียเหง้าแม่ฮ้าง..(โสวัตติ, มปป. : 36-37)

บทประพันธ์ดังกล่าวข้างต้นนี้ มีทั้งการเล่นเสียงพยัญชนะ (สัมผัสอักษร) และเล่นเสียงสระอัวสังเกตว่า ผู้ประพันธ์เลือกใช้คำที่มีพยัญชนะต้นเสียงเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เพื่อสร้างความไพเราะและจังหวะในการอ่าน และทำให้เกิดความขบขันในการนำเสนอตัวละคร เช่น "เฒ่าแก่เลย เมียก็สวຍอีกด้วย เฒ่าอ่วยหล่วยเรลวย" "ขายกล้วย บ่มีสวຍ" "แพพัพัพัพอง" การซ้ำเสียง ล, ส, พ ช่วยให้บทประพันธ์มีท่วงทำนองคล้องจองและจดจำง่าย

ตัวอย่างบทวิเคราะห์ด้านการใช้ถ้อยคำพรรณนาอารมณ์และความงาม : การชมความงามของตัวละคร

แต่นั้นพอเมื่อหลายปีได้หลายเดือนแถมถ่าย หลายขวบเข้าฤดูเต้าถ่ายมา นางหากอายุได้สิบสี่สอนสาวสมพาวเพียงดั่งอินแปลงปั้น คอกมป้อง ตาคำคิ้วขาด สุดทะหยิ่งดวงหน้าแว่นแฉง สมสะอาดน้อยตัวกลิ่นจันทน์หอม เกศผมดั่งเทาในน้ำ ตาคำพร้อม ธนุทองคิ้วโก่ง นิ้วแลบส้วยกลมเกลี้ยงอ่อนงาม ยามเมื่อปากกล่าวด้านเสียงอ่อนสะออนนอก คนอยู่ในโลกาบ่ออาจขุนปานได้ การไปมาห้วยมี่ปานพินหมดทุกส่วน ไผ่ก็คิดอยากซ้อนคอขึ้นไล่เตียง น้อยก่าเกียงไปหาพ่อบิดา มือประนม วันทาคุงเขาลงไหว้ นางก็ถามถึงไต่บิดาตนพ่อ อันว่าพระแม่ซ้อยไปแท้ที่ใด พ่อเอ๋ย (โสวัตติ, มปป. : 5-6)

จากคำกลอนดังกล่าวมีการพรรณนาความงามของนางปทุมมาอย่างละเอียด ทั้งรูปร่างหน้าตา เช่น “ตาคำคิ้วขาด” “คิ้วโก่ง” “ดวงหน้าแว่นแฉง” “สมสะอาดน้อยตัวกลิ่นจันทน์หอม” แสดงถึงความงามของใบหน้าและความบริสุทธิ์ พรรณนาภิรยา และความอ่อนช้อย เช่น “การไปมาห้วยมี่ปานพิน” “ยามเมื่อปากกล่าวด้านเสียงอ่อนสะออนนอก” ทำให้เห็นว่านางมีความอ่อนหวาน นุ่มนวล กิริยามารยาทงดงาม พร้อมกับการเปรียบเปรยความงามเกินหญิงสาวทั่วไป เช่น ผมงาม“ดั่งเทาในน้ำ” “คนอยู่ในโลกาบ่ออาจขุนปานได้” ทำให้เกิด ภาพชัดเจนในจินตนาการ และอารมณ์ชื่นชม หลงใหล และประทับใจในความงามของตัวละคร

4.1.2 การใช้โวหารและภาพพจน์ในกลอนลำแมงตับเต่าไทยเลย

1) การใช้โวหาร พบว่ามีการใช้โวหาร 4 ประเภทคือ (1) บรรยายโวหาร เพื่อเล่าเรื่อง อธิบายตัวละคร สถานที่ และลำดับเหตุการณ์ ทำให้ผู้ฟังและผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องได้อย่างต่อเนื่องและชัดเจน (2) พรรณนาโวหาร เพื่อพรรณนาความงามของธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์ของป่า สัตว์ป่า และเสียงธรรมชาติ รวมทั้งถ่ายทอดความรัก ความคิดถึง ความเหงา และความทุกข์ของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง ทำให้เกิดจินตภาพอย่างชัดเจน (3) เทศนาโวหาร เป็นการใช้ถ้อยคำเพื่อสั่งสอน อบรม และให้ข้อคิดแก่ตัวละคร โดยมักปรากฏผ่านคำพูดของฤๅษี ผู้ใหญ่ หรือผู้มีประสบการณ์ เนื้อหามุ่งเน้นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักคุณธรรมและค่านิยมของสังคม เช่น การครองคู่ด้วยความรักและความสามัคคี การละเว้นความอิจฉาริษยา การมีเมตตาต่อกัน การกตัญญูต่อบิดามารดา และการรับผิดชอบต่อครอบครัวและบ้านเมือง ตัวอย่างเช่น ฤๅษีสอนให้ตัวละคร “อย่ามีใจฮ้ายชิงชัง” และ “ให้อีกกัน” หรือกาฟเภเตื่อนนางมลิจันทร์ว่า “น้องอย่าโลวางที่มมารดาพ่อแม่” “บ่อควรปะปล่อยไ่วเมืองซีเข้าเก๋ามอง” เป็นการให้ข้อคิดเรื่องความกตัญญูและหน้าที่ต่อครอบครัว และ (4) สาธกโวหาร เป็นการยกตัวอย่างเหตุการณ์ นิทาน หรือเรื่องราวในอดีตมาประกอบการอธิบาย เพื่อให้แนวคิดหรือความเชื่อที่กล่าวถึงมีความชัดเจนและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น พบในเรื่อง กาฟเภ โดยทำวาทกาฟเภได้หยิบยกนิทานเกี่ยวกับการพลัดพรากของตัวละครเพื่ออธิบายความเชื่อเรื่องกรรมและวาสนา เช่น การเล่าเหตุการณ์ “สะเภาแตกกลางสมุทร” และการพลัดพรากของคู่รัก เพื่อชี้ให้เห็นว่าความทุกข์และการกลับมาพบ

กันล้วนเป็นผลจากกรรมที่เคยสร้างไว้ในอดีต ก่อนสรุปว่าการได้พบกันอีกครั้งก็เกิดจากบุญวาสนาและผลกรรมเช่นเดียวกัน

ตัวอย่างบทวิเคราะห์การใช้โวหาร : เทศนาโวหาร

จักกล่าวการะเกษบาบุญ ฟังพระบัญชาเชิญให้นั่งเมืองทรงสร้าง ท้าวจึงวาจาต้านมลิจันทร์เมี่ยมิ่งให้น้องเมื่อยู่สร้างประสงค์ตุ้มไฟพล ให้น้องคืนไปสร้างพระลานาสีเมืองพ่อพายพุ่น พี่บ่อชด์วาดไว้ทางน้องผู้ประสง น้อยอย่าไลวงทิมมารดาพ่อแม่ บ่อควรปะปล่อยไว้เมืองซิเข้าเกาหมอง พี่ลิคืนไปสร้างพารณสีเมืองพ่อพายพุ่น ให้น้องล่อยท่าซำซาอ้ายด่วนมาน้องเอย (ภาพเกษ, มปป. : 45)

ตัวอย่างข้อความดังกล่าวการะเกษสอนมลิจันทร์ เป็นการใช้เทศนาโวหาร เพราะเนื้อหาเป็นการสั่งสอนเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดาและการรักษาหน้าที่ต่อครอบครัว เช่น

“น้องอย่าไลวงทิมมารดาพ่อแม่” “บ่อควรปะปล่อยไว้เมืองซิเข้าเกาหมอง” หมายความว่า การะเกษเตือนมลิจันทร์ว่าไม่ควรทอดทิ้งหรือละเลยบิดามารดา และไม่ควรปล่อยให้บ้านเมืองหรือครอบครัวขาดผู้ดูแล สิ่งที่บทกลอนสะท้อน ค่านิยมเรื่องความกตัญญู ผู้ประพันธ์เน้นว่าลูกมีหน้าที่ดูแล ตอบแทนพระคุณ และอยู่เคียงข้างพ่อแม่ ไม่ทอดทิ้งเมื่อท่านต้องการความช่วยเหลือ แสดงให้เห็นว่าหน้าที่ต่อพ่อแม่และบ้านเมืองเป็นสิ่งสำคัญ และ การเสียสละความต้องการส่วนตน แม้ทั้งสองจะรักกัน แต่การะเกษให้ความสำคัญกับหน้าที่ที่มลิจันทร์มีต่อบิดามารดาก่อนความสุขส่วนตัว

2) การใช้ภาพพจน์ พบว่ามีการใช้ภาพพจน์สำคัญ ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ สัญลักษณ์ อติพจน์ ปฏิปุจฉา บุคลาธิษฐาน และสัทพจน์ ภาพพจน์ที่พบมากที่สุดคือ อุปมาโวหาร โดยใช้คำเปรียบเทียบ เช่น “ดั่ง” “ปาน” และ “เหมือนดั่ง” ส่วน อุปลักษณ์ พบไม่มากนัก โดยเปรียบเทียบหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยตรง เช่น “แสงตาเป็นคมเพชร” เพื่อเน้นความงดงามและความโดดเด่นของตัวละคร ด้านสัญลักษณ์ พบการใช้วัตถุแทนความหมายเชิงนามธรรม เช่น แผ่นผ้าและแหวน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความรัก ความผูกพัน และคำมั่นสัญญาจากเรื่องท้าวโศวดี ขณะที่ อติพจน์ เป็นการกล่าวเกินจริงเพื่อเน้นอารมณ์ความรัก ความกล้าหาญ และความทุกข์ เช่น การกล่าวว่าต่อให้ดินฟ้ามากันก็ไม่อาจขวางความรักได้ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบ ปฏิปุจฉา หรือคำถามเชิงโวหารจำนวนมาก โดยเฉพาะในตอนที่ตัวละครพลัดพรากจากคนรัก ใช้เพื่อแสดงความคิดถึง ความกังวล ความสับสน และความน้อยใจ โดยไม่ได้ต้องการคำตอบจริง ๆ ส่วน บุคลาธิษฐาน เป็นการทำให้ธรรมชาติหรือสัตว์มีลักษณะเหมือนมนุษย์ เช่น เสียงนกและแมลงที่ร้องรำพันเสมือนกำลังอ้อนวอน สอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละคร สำหรับ สัทพจน์ เป็นการใช้น้ำเสียงเลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงนกร้อง “คูคู ๆ” และเสียงสัตว์ในป่า ช่วยสร้างบรรยากาศให้มีชีวิตชีวาและสมจริง

ตัวอย่าง บทวิเคราะห์การใช้ภาพพจน์ : อติพจน์

การกะเกษ- บาคานท้าวดอมนางน้องนาค น้องอย่าคิดโสกแค้นความนี้พี่บ่กั้ว พี่บ่กั้วเก่งย่านสงคามคงโลก แม่นสิ้ง้างแผ่นฟ้ามาได้พี่บ่กั้ว เว้นแต่สะบันท้าวมะหาคุณปิดตุเรด กับทั้งเทพพระท่อนให้ฤๅษีเจ้าพ่อพระอิน ทั้งสามเจ้ามหาคนเคื่องเนต พระก็ผายโผดอ้ายคีนเข้าสู่นางน้องเอย (กาพเกษ, มปป. : 41)

ข้อความดังกล่าวมีการใช้ ภาพพจน์อติพจน์ (การกล่าวเกินจริง) เพื่อแสดงความกล้าหาญและความมั่นใจของท้าวกาพเกษ โดยเฉพาะในวรรคว่า “แม่นสิ้ง้างแผ่นฟ้ามาได้พี่บ่กั้ว” แปลความว่า “แม่ท้องฟ้าจะแยกหรือถล่มลงมา พี่ก็ไม่กลัว” ซึ่งเป็นการกล่าวเกินจริง เพราะในความเป็นจริงท้องฟ้าไม่สามารถแยกหรือถล่มลงมาได้ตามที่กล่าว จึงเป็นการใช้ อติพจน์ เพื่อเน้นว่าตัวละครมีความกล้าหาญอย่างยิ่ง ไม่หวาดหวั่นต่ออันตรายหรืออุปสรรคใด ๆ นอกจากนี้ยังพบการกล่าวเกินจริงในข้อความว่า “พี่บ่กั้วเก่งย่านสงคามคงโลก” หมายถึง “พี่ไม่กลัวแม่สงครามทั้งโลก” เป็นการขยายความกล้าหาญให้ยิ่งใหญ่เกินความจริง เพื่อแสดงว่าผู้พูดพร้อมเผชิญทุกสิ่ง โดยสรุป ภาพพจน์อติพจน์ในบทนี้คือการกล่าวเกินจริง เพื่อเน้นความกล้าหาญ ความเข้มแข็ง และความมั่นคงในความรักของท้าวกาพเกษที่มีต่อนางมลิจันทร์ โดยทำให้ผู้อ่านเห็นภาพความองอาจของตัวละครได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4.2 ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมในวรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงต๋ับเต่า จังหวัดเลย

4.2.1 ภาพสะท้อนทางสังคม ไทเลย พบว่ากลอนลำหมอลำไทเลยสะท้อนภาพสังคมได้แก่ 1) ภาพสะท้อนด้านครอบครัว พบว่าภาพครอบครัวที่น่าเสนอผ่านกลอนลำนั้นจะเป็นครอบครัวที่ชายเป็นใหญ่มีอำนาจตัดสินใจ (บิดาธิปไตย) ภรรยาเป็นแม่ศรีเรือน เป็นผู้ตาม เชื่อฟังสามี สามีภรรยามีหน้าที่อบรมสั่งสอนบุตร ธิดา และส่งเสริมการศึกษาของบุตร ให้กำลังใจบุตรธิดาของตน ให้ความรัก ความผูกพัน และความห่วงใยต่อกัน 2) ภาพสะท้อนด้านการศึกษา ในวรรณกรรมหมอลำไทเลย สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาเป็นความหวังในการยกระดับชีวิตของคนชนชั้นต่าง ๆ โดยมีพระดาบส หรือพระฤๅษีเป็นครูผู้สำคัญในการชี้นำชีวิต และเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาอาคมให้กับศิษย์ และการศึกษายังเชื่อมโยงกับการย้ายถิ่นเพื่อหาวิชาความรู้ และวิชาอาคมให้กับผู้ที่เข้าไปรับเรียน เพื่อนำวิชาความรู้ ด้านการต่อสู้และคาถาอาคมเพื่อมาปกป้องบ้านเมืองในยามคับขันดังจะพบในเรื่องไสวดี ลิ่นทอง กาพเกษ ตัวละครเอกฝ่ายชาย ได้ร่ำเรียนวิชาอาคมจากฤๅษีก่อนออกไปผจญภัยต่าง ๆ 3) ภาพสะท้อนด้านการเมืองการปกครอง ในกลอนลำหมอลำไทเลย มักมีการสะท้อนภาพโครงสร้างอำนาจและการกดขี่ในอดีต ระบบเจ้าขุนมูลนาย และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง "ผู้ปกครอง" กับ "ผู้ถูกปกครอง" ในภาพลักษณ์ของตัวละครฝ่ายธรรมซึ่งเป็นเจ้าเมือง ในขณะเดียวกันก็พ่ายแพ้แก่ฝ่ายธรรมะหรือตัวละครเอก และ 4) ภาพสะท้อนด้านจริยวัตรสตรีอีสาน ในกลอนลำได้สะท้อนจริยวัตรสตรีอีสานว่านอกจากบุคลิกภายนอกที่เป็นหญิงงามอย่างหาที่ติมิได้แล้ว ยังเป็นผู้งดงามภายในด้วย กล่าวคือสตรีอีสานมีความสามารถในงานฝีมือ เป็นผู้ขยัน อดทน ซื่อสัตย์ รักนวลสงวนตัว เฉลียวฉลาด มีบทบาทเป็น

แม่ศรีเรือนในการหุงหาอาหารให้สมาชิกในครอบครัว มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม และเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งล้วนเป็นค่านิยมสำคัญของสังคมไทยและอีสานดั้งเดิม

ตัวอย่างการวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคม : ด้านจริยวัตรสตรีอีสาน

พระยาอุสุม : ทั้งพ่อเจ้ามารดาตนแม่ ตัวตนเจ้าคำระห้อยสั่งมา ว่าคอยอยู่ดีเยอ บาคานท้าวมะลิจันทร์ พร้อมพ้า ทั้งมีงม้ามณีแก้วอยู่กะเสม ให้คอยไปดีท่อนสายใจลูกมิ่งพ่อเอย ให้เจ้าได้พานแพ้มารฮ้ายพ่ายหนี ให้เจ้าทรงเมืองสร้างนครหลวงตุมไฟ ให้เจ้าตกแต่งสร้างลินส้อยสอของ จงให้ปะติบัติให้สามิผัวมิ่ง อย่าได้ปะป่อยไวใจเลี้ยวจากผัว เจ้าอย่ามีใจเลี้ยวเชิงช่างผิด.. บาบลิมาแล่นต้องเวรลีซ้องเมื่อลุนลูกเอย ให้เจ้ามีใจตั้งภาวะนาทุกเช้าค่ำ ลินห้าซ้อขอเจ้าอย่าสุไลพ่อเดอ อันว่าอาตมะม้าตัวประเลิด...ให้เจ้าจงคิดคอมอาบสืงล้า ให้เอาขันที่น้ำอันทองโลมลูบ ผูกหมู่เวรบาปฮ้ายหายเลี้ยวสู่อัน ให้เจ้าลุลาบได้คั่นคอบเมืองตน ขอให้หายกำเวรอย่าวนมาใกล้ ให้เจ้าคั่นไปสร้างพิมลพระยาใหญ่ แทนพ่อเจ้าจอมล้อยสืบเมืองลูกเอย (กาฟเกษ, มปป. : 67)

จากกลอนลำไทเลยดังกล่าว เป็นตอนที่พระยาอุสุม บิดาบุญธรรมของนางมะลิจันทร์ ผูกแขนและอวยพรหลังพิธีบายศรีสู่ขวัญก่อนที่นางจะเดินทางกลับไปบ้านเมืองพร้อมท้าวกาฟเกษผู้เป็นสามี บทกลอนได้สะท้อนภาพจริยวัตรสตรีอีสานว่า เป็นผู้มีกตัญญูต่อบิดามารดาที่อยู่เมืองพิมล ขอให้กลับคั่นไปช่วยพ่อแม่สร้างบ้านแปงเมือง ดังข้อความว่า “ทั้งพ่อเจ้ามารดาตนแม่...คอยอยู่ดีเยอ” เป็นภรรยาควรประพฤติตนซื่อสัตย์ต่อสามีจงรักภักดี และรักษาศีลธรรมในชีวิตคู่ ดังข้อความ “จงให้ปะติบัติให้สามิผัวมิ่ง” “อย่าได้ปะป่อยไวใจเลี้ยวจากผัว” นอกจากนั้นสตรีอีสานจะต้องยึดมั่นในพุทธศาสนา ปฏิบัติตนถือศีลภาวนา เกรงกลัวบาปกรรม ดังข้อความ “ให้เจ้ามีใจตั้งภาวะนาทุกเช้าค่ำ” “ลินห้าซ้อขอเจ้าอย่าสุไล”

ตัวอย่างการวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคม : ด้านการปกครอง

...บัดนี้มาจกกล่าวถึงยักษาเจ้า เนานครกุตราชใช้อำนาจแก้กล่าวพญาเจ้าสั่งการ ถ้าหม่นไผเกียจคร้าน ทรยศคดกา วางมาตราสูงสุดสั่งประหารตายแล้ว ใช้ราชาเป็นข้อปกครองกันแบบใหม่ แบบประชาธิปไตยอยู่ พระองค์เจ้าสั่งผู้เดียว ไผพูดปลดคดเลี้ยวบอกว่ามิงตาย หมายถึงขาดคอสะเด็นกลิ้ง ไทบ้านชิงกันย่านกล้ว เกรงอำนาจเด็ดขาดสั่งได้กล้วย่านท่านพระยา... (ลีนทอง. ม.ป.ป. : 23)

จากกลอนลำดับเต่าไทเลยดังกล่าว มีการใช้ภาษาตรงไปตรงมา แต่แฝงไว้ด้วยความขบขัน และมีน้ำเสียงเชิงเสียดสีขึ้นขึ้นปกครองว่าไม่ได้ปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเพราะผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดในการสั่งการและลงโทษประชาชน จากข้อความว่า “พระองค์เจ้าสั่งผู้เดียว” “ไผพูดปลดคดเลี้ยวบอกว่ามิงตาย” โดยสรุป บทกลอนนี้สะท้อน การปกครองแบบเผด็จการที่ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดและประชาชนหวาดกลัวต่ออำนาจรัฐ พร้อมทั้งใช้ ภาษาอีสานแบบร้อยกรองพื้นบ้าน ที่เรียบง่าย มีลีลาการเสียดสีและวิพากษ์สังคมการเมืองอย่างชัดเจน

4.2.2 ภาพสะท้อนทางความเชื่อ และวัฒนธรรมไทย พบว่ากลอนลำหมอลำไทเลยสะท้อนภาพความเชื่อและวัฒนธรรมไทย ได้แก่ 1) ภาพสะท้อนทางความเชื่อและพิธีกรรม ความเชื่อและพิธีกรรมที่

ปรากฏในวรรณกรรมหมอลำไทเลย เป็นส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิต ความคิด และค่านิยมของชาวอีสาน โดยเฉพาะชุมชนในจังหวัดเลยที่ผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ทั้งในด้านศีลธรรม ประเพณี และการดำเนินชีวิต ได้แก่ (1) ความเชื่อเรื่องบุญ - บาป และกฎแห่งกรรม (2) ความเชื่อเรื่องการทำบุญและการสั่งสมกุศล (3) ความเชื่อเรื่องนรก - สวรรค์ (4) ความเชื่อเรื่องความไม่เที่ยงของชีวิต (5) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ (6) ความเชื่อเรื่องโชคกลาง (กลางสังหรณ์) (7) ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (8) ความเชื่อเรื่องบนบานศาลกล่าว (9) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์(วิชาอาคม) 2) ภาพสะท้อนทางประเพณี พบว่ากลอนลำได้สะท้อนภาพประเพณีที่เกี่ยวข้องกับฮีตสิบสอง คองสิบสี่ (บุญบั้งไฟ) จากเรื่องผาแดงนางไอ่ ประเพณีการสู่ขวัญ จากเรื่องกาฬเกศ และประเพณีไหว้แม่ย่านางเรือ จากเรื่องโสวัตี ดังตัวอย่างความเชื่อเรื่องบุญ-กรรม จากเรื่องผาแดงนางไอ่

...เมื่อนี้ กังคิมาลาเจ้าตนพ่อและมารดา ลีไปหาพบพ่อไ้ค่าน้อยอยู่เบื้องบน แสนระคลปวดร้าว หัวใจให้หมองหม่น ตนเป็นเชื้อชาตินาค นางหล้านั้นแม่นคน บุญกุศลชาติเก่านั้นเขาเป็นคู่เทียมสอง บ่สมบองความรักเลยพิศเพเซม้าง ฮู้ว่านางคราญหล้าเมืองธิดาสิบบุญใหญ่ แล้วจึงไขข่าวข้อต่อตนเจ้าพ่อแม่คิง...ฮั่นแน้ว... (ผาแดง นางไอ่, ม.ป.ป. : 1)

จากตัวอย่างจากท้าวภักดีขึ้นมาลาพ่อไปแม่เพื่อไปหานางไอ่คำด้วยหัวใจที่ระทมทุกข์ด้วยความแตกต่างในเชื้อชาติและบุญกรรมที่เคยทำร่วมกันจึงทำให้ไม่สมหวังในความรัก ดังข้อความว่า “บุญกุศลชาติเก่านั้นเขาเป็นคู่เทียมสอง” สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องบุญกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ความสัมพันธ์ของคนเกิดจากบุญกรรมที่ได้สร้างร่วมกันมาในอดีตชาติ และเชื่อว่าชีวิตและความรักในปัจจุบันเป็นผลจากกรรมและบุญที่เคยทำไว้ โดยสรุป บทกลอนลำสะท้อนความเชื่อทางพุทธศาสนาเรื่อง บุญ กรรม การเวียนว่ายตายเกิด และวาทสนา ควบคู่กับความเชื่อพื้นบ้านเรื่อง พญานาคและภพภูมิของสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวรรณกรรมอีสานเรื่อง ผาแดง-นางไอ่ ที่ผสมผสานความเชื่อทางศาสนาและคติชนพื้นบ้านเข้าด้วยกันอย่างชัดเจน

ตัวอย่างการวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านวัฒนธรรม : ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีบายศรีสู่ขวัญ พระยาอิสุนเจ้าเอ็นพลตกแต่ง ให้ไปหาหมู่เจ้าพราหมณ์เฒ่าท่านโหราเอาเข้าพาขวัญมาแต่ง มีทั้งเทียนธูปได้ทั้งฝ่ายผู้ผูกแขน แล้วจึงยอมมาตั้งกลางโองภวนาทนนักปราชญ์เจ้าทั้งเอ็นสู่ขวัญ ว่ามาเยอขวัญเอ๊ย ขวัญสาวงามทั้งสี่ กับทั้งขวัญแจ่มเจ้าบาท้าวให้ตัวมา เชิญเจ้ามาเสวยข้าวหอคำนำพ่อ เชิญแจ่มเจ้าบาท้าวอย่านาน พอเมื่อบริบวนแล้วเอาไหมคำมัดผูก ขอให้ขวัญแจ่มเจ้าเย็นหมั่นหมื่นปี... (กาฬเกศ, ม.ป.ป. : 32)

จากกลอนลำข้างต้น เป็นตอนปิดท้ายเรื่องเป็นเนื้อหาบายศรีสู่ขวัญงานแต่งงานของท้าวกาฬเกศและนางทั้งสี่คือ มณีจันทร์และนางกินรีทั้งสาม เนื้อหาสะท้อนความเชื่อเรื่องขวัญว่าขวัญเป็นสิ่งที่คอยปกป้องคุ้มครองชีวิตและจิตใจของมนุษย์ หากขวัญตกใจหรือหนีหายไป อาจทำให้เจ็บป่วยได้ เชื่อว่าสามารถเรียกขวัญกลับมาได้ ดังข้อความว่า “ทั้งเอ็นสู่ขวัญ ว่ามาเยอขวัญเอ๊ย...” โดยพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม และ

การนำเอาด้ายหรือไหมมาผูกข้อมือ เป็นสัญลักษณ์ผูกขวัญไม่ให้ขวัญหายไปและอวยพรให้มีอายุยืน มีความสุข ความเจริญ ดังข้อความ “เอาไหมคำมัดผูก ขอให้ขวัญแจ่มเจ้ายืนหมั่นหมั่นปี”

5. อภิปรายผล

ผลการศึกษสามารถอภิปรายผลด้านกลวิธีการใช้ภาษาในกลอนลำแมงต๋ำเต๋ไทเลย และภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมได้ดังนี้

5.1 กลวิธีการใช้ภาษาในกลอนลำแมงต๋ำเต๋ไทเลย สามารถอธิบายประเด็นสำคัญได้ว่า 1) กลวิธีการใช้คำสะท้อนอัตลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมของชาวไทเลยที่สืบทอดจากวัฒนธรรมล้านช้าง-หลวงพระบาง เนื่องจากรรณกรรมพื้นบ้านเป็นคลังภูมิปัญญาที่สะท้อนภาษา ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นผ่านการใช้ภาษาเฉพาะกลุ่ม (สุจิตต์ วงษ์เทศ (2548) อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของ ประคอง นิมนานเหมินท์ (2551) ที่เห็นว่าวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมพื้นบ้านมีบทบาทในการธำรงอัตลักษณ์ทางภาษาและวัฒนธรรมของชุมชน นอกจากนี้ การใช้คำเรียกเครือญาติ เช่น “พ่อ” “แม่” “พี่” และ “น้อง” ในความหมายเชิงสังคมมากกว่าความหมายทางสายเลือด ยังสะท้อนระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติในสังคมอีสาน 2) *การพรรณนาอารมณ์และความงามแสดงคุณค่าด้านวรรณศิลป์* มีความสอดคล้องกับคำกล่าวของกุหลาบ มลลิกะมาส (2542) ที่กล่าวว่า การพรรณนาเป็นกลวิธีสำคัญที่ช่วยสร้างจินตภาพและกระตุ้นอารมณ์ของผู้อ่านหรือผู้ฟัง ทำให้เข้าถึงความรู้สึกของตัวละครได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการพรรณนาความงามของสตรีและธรรมชาติ พบลักษณะร่วมกับวรรณกรรมอีสาน เช่น สิ้นไซ และ ท้าวฮุ่งท้าวเจือง ที่นิยมพรรณนาความงามของตัวละครและธรรมชาติอย่างวิจิตรเพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจและความประทับใจแก่ผู้ฟัง และสอดคล้องกับงานวิจัยของ อาทิตย์ สุวรรณสุข (2562) ได้วิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาในกลอนลำของหมอลำฉวีวรรณ ดำเนิน ซึ่งพบว่ามีการใช้พรรณนาโวหาร บรรยายโวหาร อธิบายโวหาร เทศนาโวหาร และสาธกโวหาร ส่วนกลวิธีการใช้ภาพพจน์ พบว่า มีการใช้อุปมา อุปลักษณ์ และสัทพจน์มากที่สุด มีการใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ อติพจน์ ปฏิพจน์ และบุคลาธิษฐานหรือบุคคลวัต มีการใช้สัญลักษณ์ นามนัย และยังสอดคล้องกับศิริรัตน์ ศรีธรรมมา (2553) ได้ศึกษาลักษณะวรรณศิลป์ในเรื่องโสวัตติ พบว่ามีการใช้คำซ้ำ คำซ้อน คำไวพจน์ ลีลาการใช้คำเพื่อขยายความ การสร้างจินตภาพให้เด่นชัด การเล่นคำ เล่นเสียง เป็นต้น และ 3) *การสอดแทรกศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาด้านภาษา* สอดคล้องกับแนวคิดของ อุดม บัวศรี (2544) ที่กล่าวว่าวรรณกรรมอีสานเป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดค่านิยม ความเชื่อ และภูมิปัญญาของชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยเฉพาะบทสวดขวัญและคำอวยพรสะท้อนความเชื่อเรื่องขวัญตามคติพื้นบ้านอีสาน ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดทางคติชนวิทยาที่มองว่าวรรณกรรมพื้นบ้านเป็นพื้นที่รวบรวมระบบความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชน และยังสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “ในสังคมหมู่บ้านชาวนาไทย คติชนจะเป็นกลไกสำคัญที่ทำหน้าที่เป็น “สถาบันการศึกษา” ในความหมายว่า ให้ความรู้ ถ่ายทอดวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ปลุกฝังทัศนคติ อบรมสั่งสอนระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานทางจริยธรรม และพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนที่สังคมยอมรับ ทั้งนี้โดย

ผ่านคติชนหลายประเภท ทั้งเพลงกล่อมเด็ก นิทาน ภาชิต ปริศนาคำทาย การละเล่น การแสดง (ศิริพร ณ ถलग, 2552 : 386)

5.2 ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมไทย จากผลการศึกษาที่พบว่าวรรณกรรมหมอลำไทเลย สะท้อนภาพทางสังคมและวัฒนธรรมไทยและสังคมอีสานนั้น สามารถอธิบายในบางประเด็น เช่น 1) *ภาพสะท้อนทางสังคมไทย (Social Reflection)* วรรณกรรมหมอลำไทเลยทำหน้าที่เป็น "กระจกเงาทางสังคม" (Social Mirror) ที่บันทึกโครงสร้างทางสังคม วิถีชีวิต และสถาบันทางสังคมในพื้นที่จังหวัดเลยอย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับแนวคิดของตรีศิลป์ บุญขจร (2523 : 6) ที่กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคม ไว้ว่า "วรรณกรรมย่อมสัมพันธ์กับสังคม วรรณกรรมสะท้อนประสบการณ์ชีวิตในยุคสมัยไม่ว่านักเขียนจะจงใจสะท้อนสังคมหรือไม่ก็ตาม" การที่ผลการศึกษาสะท้อนภาพด้านครอบครัวโดยใช้ให้เห็นโครงสร้างครอบครัวที่มีลักษณะเป็นระบบเครือญาติที่แน่นแฟ้น (Extended Kinship System) และสถาบันครอบครัวที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เน้นสอนความกตัญญูและการตอบแทนบุญคุณ ในวรรณกรรมกลอนลำมีการสอดแทรกบทกล่อมลูก สะท้อนให้เห็นว่าสถาบันครอบครัวไทยมีการพูกฝึกเลี้ยงดูบุตรด้วยความรัก ทำหน้าที่สร้างจิตสำนึกเชิงจริยธรรม (Moral Consciousness) ให้แก่สมาชิกใหม่ในสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยของ อิศเรศ ดลเพ็ญ (2562) ที่ศึกษาบทบาทของหมอลำในฐานะผู้ให้ความรู้แก่ผู้ชม ผลการศึกษาพบว่าหมอลำได้สอดแทรกความรู้แก่ผู้ชมควบคู่ไปกับการบันเทิงทั้งแบบทางตรงและทางอ้อม ถึงแม้ผู้ชมตั้งใจมาชมการแสดงหมอลำเพื่อความบันเทิงเป็นหลัก แต่ผู้ชมก็ได้รับความรู้ที่หมอลำสอดแทรกระหว่างการแสดงโดยไม่รู้ตัว ความรู้ที่ได้จากการชมหมอลำนี้เป็นเหมือนกลไกทางสังคมที่ช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมให้อาศัยอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข

ส่วนภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมไทย (Cultural Reflection) นั้น ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมแม่ดบเต่าไทย พบความเชื่อและพิธีกรรมในลักษณะของการผสมผสานระหว่างพุทธ ฝั และพราหมณ์ เช่น ความเชื่อเรื่องบุญ การสั่งสมบุญ บาป กฎแห่งกรรม ความเชื่อนรก สวรรค์ ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบนบานศาลกล่าว ความเชื่อเรื่องขวัญ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาวดี พรหมสีทอง (2559) ที่ศึกษาวิถีชีวิตชาวอีสานจากบทร้องกลอนลำของบุญช่วง เด่นดวง พบว่า เนื้อหาของกลอนลำสะท้อนภาพทางศาสนา ความเชื่อ และคตินธรรมคำสอน ชาวอีสานนับถือศาสนาพุทธ แต่มีความเชื่อเรื่องผีและสิ่งลี้ลับ คตินธรรมคำสอนของชาวอีสานมักกล่าวอ้างถึงศาสนาพุทธ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อง่ายแก่การจดจำจึงมักนำมาแต่งเป็นนิทาน เนื้อหาส่วนใหญ่จึงมักจะกล่าวถึงบาปบุญที่ได้กระทำในแต่ละชาติ ภาพ การเวียนว่ายตายเกิดเพื่อชดใช้หนี้กรรมที่เคยทำไว้แต่ชาติที่แล้ว สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า หมอลำจึงเป็นปรากฏการณ์ของสังคมอีสาน ที่สามารถสะท้อนอัตลักษณ์อีสานทั้งในด้านปรัชญา ความคิด ทัศนคติ รสนิยม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม อย่างครบถ้วน ถึงกับเปรียบเทียบว่าถ้าต้องการศึกษาสังคมอีสานสามารถศึกษา

ผ่านหมอลำจะเข้าใจอีสานได้ในทุกมิติเพราะหมอลำคือสื่อสะท้อนโลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ของคนอีสานได้ทั้งระบบซึ่งก็เท่ากับว่าหมอลำได้ส่งสมมุติปัญญาของอีสานเอาไว้ได้อย่างครบถ้วน (ทรงวิทย์ พิมพ์พะกรณ์, 2553 : 67)

จากการอภิปรายผลข้างต้น ยืนยันได้ว่า วรรณกรรมหมอลำไทเลย ทำนองแมงต๊อบเต่า จังหวัดเลย มีสถานะเป็น "คลังข้อมูลทางวัฒนธรรม" (Cultural Archives) ที่บันทึกรหัสทางสังคม (Social Codes) ของชาวไทเลยไว้อย่างเป็นระบบ ตลอดจนระบบความเชื่อที่สร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ การศึกษาและวิเคราะห์ภาพสะท้อนเหล่านี้ จึงมิใช่เป็นเพียงการโหยหาอดีต (Nostalgia) หากแต่เป็น "เครื่องมือในการทำความเข้าใจรากเหง้าเพื่อการพัฒนาในอนาคต" สอดคล้องกับแนวคิดของเจตนา นาควัชระ ที่ว่าวรรณกรรมเป็นเข็มทิศชี้แนะแนวทางพัฒนาคุณภาพชีวิต การอนุรักษ์หมอลำทำนองเฉพาะถิ่นนี้จึงเท่ากับการอนุรักษ์ "จิตวิญญาณและความคิดสร้างสรรค์" ของชาวไทเลยให้คงอยู่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์อย่างยั่งยืน

6. ข้อเสนอแนะ

6.1 ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

6.1.1 ผลการศึกษาด้านกลวิธีทางภาษาในกลอนลำแมงต๊อบเต่าไทเลย สามารถใช้เป็นแนวทางการศึกษา กลวิธีทางภาษาในวรรณกรรมหมอลำทำนองอื่น ๆ รวมทั้งการศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานหรือวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ เพื่อสร้างความตระหนักและเห็นคุณค่า ด้านกลวิธีการใช้ภาษาไทยถิ่นอีสานและภาษาไทยถิ่นในกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะถิ่นได้เป็นอย่างดี

6.1.2 ควรนำผลการศึกษาไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนด้านภาษาไทย วรรณกรรมท้องถิ่น และวัฒนธรรมอีสาน เพื่อส่งเสริมให้เยาวชนเห็นคุณค่าและตระหนักถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นควรศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมในประเด็นร่วมสมัย เช่น การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต อิทธิพลของสื่อสมัยใหม่ หรือบทบาทของคนรุ่นใหม่ที่มีต่อวรรณกรรมหมอลำในปัจจุบัน

6.1.3 ควรมีการศึกษาบทบาทของหมอลำไทเลยในฐานะสื่อทางสังคมที่ใช้ถ่ายทอดคตินิยม ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อให้เห็นความสำคัญของหมอลำต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หน่วยงานด้านวัฒนธรรมและการศึกษาควรสนับสนุนกิจกรรมเผยแพร่หมอลำไทเลย เช่น การจัดประกวด การอบรมเยาวชน หรือการสร้างสื่อออนไลน์ เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านให้คงอยู่ต่อไป

7. เอกสารอ้างอิง

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2562). *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ประจำปีพุทธศักราช 2562*. กรมส่งเสริม

วัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

กุหลาบ มลลิกะมาส. (2542). *วรรณคดีวิจารณ์*. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- دنول ไซสินธุ์ และคณะ. (2547). *สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคอีสาน*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2523). *นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ. 2475-2500*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2542). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทรงวิทย์ พิมพ์พะกรณ์. (2553). หมอลำกับการดำรงอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 2(1), 66-88.
- ไทยโรจน์ พวงมณี และคณะ. (2564). แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาต่อยอดศิลปวัฒนธรรมพื้นที่หมู่บ้านน้ำพร อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. *วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 13(2), 175-201.
- ธนานันท์ ตรงดี. (2557). *ไวยากรณ์ภาษาไทยถิ่นอีสาน*. ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ธิดิถฤศ มาเพ็ชร. (2565). *การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นลำแมงตับเต่าไทยเลย* [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2551). *วรรณกรรมพื้นบ้านศึกษา*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประพนธ์ เรืองณรงค์, & เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. (2545). *ภูมิปัญญาทางภาษา*. ไทยวัฒนาพานิช.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2552). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิริรัตน์ ศรีธรรมมา. (2553). *ลักษณะวรรณศิลป์ในเรื่องโศวดี* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย]. มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2548). *วัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาไทย*. มติชน.
- สุภาวดี พรหมสีทอง. (2559). *วิถีชีวิตชาวอีสานจากบทร่ำกลอนลำของหมอลำบุญช่วง เด่นดวง* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา]. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุรียา บรรพลา. (2544). *แมงตับเต่าไทยเลย*. สาขานาฏศิลป์ สถาบันราชภัฏเลย.
- สุรียา บรรพลา. (2548). *การวิจัยและพัฒนาเรื่องภูมิปัญญาการแสดงแมงตับเต่าสู่ศิลปะการแสดงร่วมสมัย*. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- สุวิทย์ สารเงิน. (2558). *การสืบทอดศิลปะการแสดงหมอลำไทยเลยคณะนาด้วงวิทยา อำเภอนาด้วง จังหวัดเลย* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา]. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเลย. (2547). *พระธาตุศรีสองรัก ดินแดนแห่งสัจจะและไมตรี อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย*. โรงพิมพ์รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์.
- อาทิตย์ สุวรรณสุข. (2562). *วิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาในกลอนลำของหมอลำฉวีวรรณ คำเนิน* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทยเพื่อการพัฒนาอาชีพ]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อิศเรศ ดลเพ็ญ. (2559). หมอลำ การแสดงพื้นบ้านอีสาน: ชุมทรัพย์แห่งความรู้และความบันเทิง. *วารสาร
บัณฑิตศึกษา*, 5(2), 56–71.

อุดม บัวศรี. (2544). *ภูมิปัญญาอีสาน*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.